

Venäläisiä lainasanoja yhteiskuntaelämän alalta

VEIKKO RUOPPILA (Helsinki)

Suomessa korostettiin etenkin vuosisadan taitteessa, sortokauden aikana, valalla olevan uskonnon ja yhteiskuntajärjestyksen länsimaista alkuperää. Asiallisesti tällainen korostus ei ollut täysin aiheellista, sillä ortodoksisella uskonnolla oli ollut vankka jalansija Suomen kaakkoisimmassa osassa. Täten luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla oli vuorovaikutusta jo 1600-luvun alusta, vaikka eri uskontokuntien jäsenet eivät aina katsoneetkaan suopein silmin toisiaan.

Yhteiskunnallisen elämän alalla ja oikeudenkäytössä sen sijaan tuli vallitsevaksi emämaan Ruotsin järjestelmä Stolbovan rauhan (1617) jälkeen, ja se oli voimassa eräin poikkeuksin autonomian ajan loppuun saakka. Poikkeukset aiheutuivat lähinnä lahjoitusmaaoloista sekä yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä, jolla Suomea yritettiin lähentää Venäjään vuosisatamme taitteessa.

Pähkinäsaaren rauhan (1323) rajan itäpuolelle jääneen Karjalan yhteiskuntaelämästä ja henkisestä kulttuurista ennen 1600-lukua on erittäin vähän lähdetietoja. »Ainoastaan kirkoista ja luostareista on säilynyt asiakirjoja, mutta ne kuvastavat yleensä kristillistä kulttuuria», sanoo Karjalan historiaa tutkinut Heikki Kirkinen (1970: 125). Seuraavassa on tarkoituksena kuvata venäläistä vaikutusta yhteiskunnallisella alalla sellaisena, kuin se ilmenee venäjistä omaksutussa Suomen Karjalan sanastossa. Lähtökohtana ovat siis suomen itämurteet, eivät varsinaiset itäkarjalaismurteet (karjalan kieli). Tällaista ratkaisua perustelen sillä, että karjalan kielessä on runsaasti suhteellisen nuorta, vain siihen — ja vepsään — rajoittuvaa venäläisperäistä sanastoa juuri yhteiskunnallisen elämän alalta. Itä-Karjalahan on ollut keskeytyksettä valtiollisessa yhteydessä Venäjän kanssa.

Mitkä sanat katsotaan kuuluviksi yhteiskuntaelämän alalle, riippuu siitä, kuinka yhteiskunta-käsite määritellään. Tässä esityksessä on perhe-elämä ja ahtaasti sukulaisuuteen rajoittuvat ilmiöt — esim. häät ja maahanpaniaiset — jätetty aiheen ulkopuolelle. Yhteisöiksi on katsottu sellaiset suhteellisen kiinteät liittymät, joiden muotoutumisessa on keskeinen asema ollut toisilleen vierailta ihmisryhmillä. Historiallisena taustana on käytetty sitä aineistoa, jota kirjallisuudessa on venäläisistä yhteisöistä. Tärkeimpiä lähteitä ovat olleet

Heikki Kirkisen teokset Karjala idän kulttuuripiirissä (1963) sekä Karjala idän ja lännen välissä (1970), jälkimmäisestä etenkin hallintoa käsittelevä luku. Runsastietoinen kuvaus Venäjän oloista on englantilaisen D. M. Wallacen *Russia*, joka ilmestyi v. 1877 ja suomennoksena v. 1906—07. Keskeinen lähde Pohjois-Karjalan sanaston osalta on ollut R. E. Nirvin *Kiihtelysvaaran murteen sanakirja ja paikannimien osalta Viljo Nissilän Suomen Karjalan nimistö* (1975). Sanojen etymologiat perustuvat ensi sijassa Suomen kielen etymologisen sanakirjan artikkeleihin, mikäli sanat kirjaan sisältyvät. Siitä puuttuvien etymologisesti käsiteltyjen sanojen osalta olen viitannut näiden esiintymiin painetuissa lähteissä.¹

Syvällisiä vaikutuksia Karjalan yhteiskunnallisiin oloihin on ollut niillä aluemuutoksilla, joita on tapahtunut rauhantekojen yhteydessä (1323 Pähkinäsaarella, 1617 Stolbovassa, 1721 Uudessakaupungissa). Venäläinen vaikutus oli todennäköisesti melko voimakas vuosien 1300 ja 1600 välisenä aikana, jolloin pääosa Karjalaa ja osin Savokin oli Venäjän yhteydessä. Uudenkaupungin rauhan jälkeen voimistui Venäjän vaikutus etenkin Viipurin läänissä, joka oli erillään muusta Suomesta 1800-luvun alkuun saakka.

Käsiteltävät asiat on ryhmitetty siten, että ensin esitetään aineistoa hallinnolliselta alalta, toiseksi veroista ja yleisistä töistä, kolmanneksi oikeudelliselta alalta.

Alueellinen jako ja hallinto

Pienimpänä hallinnollisena yksikkönä voidaan pitää kylää. Nykyiselle kirjasuomelle ominaisessa merkityksessä *kylä*-sanaa lienee käytetty jo kantasuomalaisena aikana, koska sillä on äänteellinen vastine kaikissa lähisukukielissä. Venäjässä käytetään kylästä nimitystä *derevnja*. Suomen murteista SKES mainitsee tähän sanaan perustuvat muodot *tereuna*, *tereena*, *tereenä*, *terena* ja *teröönä*. Näiden merkityksinä luetellaan 'tanner, pihamaa, asuinpaikka; työnteko-, syönti- tai leikkipaikka; asumus, mökki'. Hallinnollisen alueen merkitystä nykymurteet eivät siis tunne.² Mainittujen muotojen pääaluetta Suomessa ovat Pohjois-Karjala, Savo ja Kainuu, mutta tietoja on myös Pohjois-Pohjanmaalta ja Peräpohjolasta. August Ahlqvist on käyttänyt sanaa lähinnä savolaismurteiden mukaisesti Kielettären 6. nrossa (v. 1874) puhuessaan vogulien asuma-alueesta: »Tästä arvattanee, kuinka laveat tereunat metsästäjäkansa tarvitsee elääksensä ja ollaksensa.» Väljemmän merkityksen sana on saanut

¹ Artikkelin käsikirjoituksen on lukenut prof. Igor Vahros. Hänen tekemistään täydennyksistä ja tarkennuksista pyydän lausua parhaat kiitokseni.

² *Kylistä (derevnja, selo)* yksityiskohtaisemmin ks. Voionmaa 1915: 183.

seuraavanlaisissa yhteyksissä: »Sillä nyt on hyvät terenat», paikat hyvässä kunnossa (Ilomantsi); »Kylläpä sull on hyvät terreunat», hyvä alku rakennuksessa (Heinävesi); »Otappas tuo ompeluterreunas poes tuosta pöövältä» (Vieremä). Karjalassa ja vepsässä, joihin sana niin ikään on venäjältä lainautunut, sana on venäjän tavoin *d*-alkuinen. Suomeen *tereuna* on saatu luultavasti ennen 1600-lukua, koska sanan esiintymät jäävät Pähkinäsaaren rauhan rajan itä- ja pohjoispuolelle. Leksikoistamme paitsi SKES:aa *tereuna* puuttuu.

Venäjällä oli kylän johdossa kokemusta omaava arvovaltainen vanhus, *sel'skij starosta*. Sama tapa omaksuttiin myös Karjalaan. Heikki Kirkinen kirjoittaa (1963: 106): »Karjalaisen kyläyhteisön organisaatiosta ei ole varhaisia tietoja, mutta ilmeisesti Karjalan kylissä jo keskiajalla oli eräänlaisena esimiehenä kylänvanhin eli staarosta venäläiseen tapaan.» Varmoja tietoja on 1500-luvulta, jolloin Koudassa oli mir-yhteisön staarosta (*mirskoj starost*) (Kirkinen 1970: 54, 278). SKES luettelee (sub *staarosta*) sellaisia murremuotoja kuin *taarasta* (Inkeri) 'esimies, kylänvanhin', *taarosta* (Kannas, Laatokan Karjala, Pohjois-Karjala), *taarasti* (edellisten lisäksi Kymenlaakso ja Kaakkois-Häme). Käsitkirjoituksena olevaan Ad. Neoviuksen Sakkolan murteen sanakirjaan sisältyy *toarosta* = »kylänvanhin, pitäjänkirjuri Venäjän vallan aikana, mainitaan 1740—1750». Samalta paikkakunnalta on Lauri Hakulisen muistiinpano »enenevanhoa ne ol'liit hovilois toarostat mut nyt o työjohtajat» (1920-luvulta).³

Tähän yhteyteen kuuluu myös johdos *taarakainen*, joka esiintyy v. 1720 kirjoitetussa Gabriel Joosepinp. Calamniuksen runossa: »Käski kätkömme käsihin / Tuoda corwesta cotihin, / Talutteli Taaracaiset / Saattamahan Sawulengit» (Hist. asiak. s. 368; alaviitteessä on selitys »Taaracaiset = kylänvanhimmat, taarostat; Savulengit = savuluettelot»). Runosta sana on siirtynyt Gananderin leksikkoon: »Taarakaiset s. pl. Staroster — Ryska sissar i feigde [= nykyr. fejd] tider, ströfware. Talutteli Taarakaiset saattamahan sauwu lenkit [!] Ryska fogdar at upsätta mantalslängder» (Hormia 1961: 374). Gananderilla on lisäksi *Taarastit* 'Ryska upbördsman' sekä *meidän Taarastit* 'våra sissar'. Renvall on täsmentänyt sana-artikkelia ja lisännyt siihen levikkitiedon: »*Taarasti*, al. *taarakainen*. Wib. Carl [= Viipurin Karjala] 'senior villae, praefectus pagi; Dorfältester, Schulze'.

Yhteiskuntajärjestyksen muuttuessa ei kylänvanhimpia meillä enää valittu kyläjärjestyksen perusteella, kuten tapahtui 1700-luvulla, jolloin Ruotsissa julkaistiin valtakunnallinen kyläjärjestyksen suunnitelma. Sen mukaan oli kussakin kylässä kylänvanhin; jos kyläkunta oli suuri, oli kylänvanhimman, kylätuomarin, vielä asetettava kaksi lautamiestä. Tehtävät muuttuivat, mutta nimi säilyi; niinpä Anjalassa »taarasti huolehti ennen teiden kunnossapidosta

³ Kansankielen esimerkit ja tiedot ovat Suomen murteiden sanakirjan (SMS) koelmista, ellei toisin mainita.

ja lumiauran ajamisesta». Inkerissä vanhaa kyläjärjestystä noudatettiin vielä 1900-luvulla; Tuuterista on Lyyli Rapolan muistiinpano: »Vallamiehet valittiit tuarastan. – – Piissar kirutteel a tuaraasta käi vallaal oprakkaa ajamaas.» Suomen murteissa sana on siirtynyt myös kuvalliseen käyttöön; niinpä Juuassa voitiin sanoa mahtipontisesta virkamiehestä: »Pastierailoo kum mikä toarasti.» Lähisukukieliin sana on lainautunut *st*-alkuisena: karj. *stoarosta*, veps. *starost* (SKES).

Kylää suurempi hallinnollinen ja kirkollinen alue keskiajalla oli Venäjällä *pogost*. Teoksessa Venäläinen perinnekulttuuri (Tšistov 1976: 129) mainitaan, että Pohjois-Venäjälle olivat tyypillisiä pogostat, joissa oli kirkko ja hautausmaa sekä muutamia papiston asuntoja ja paikoin myös maataloja. »Keskiaikaisissa asiakirjoissa *pogost* tarkoitti samalla jonkinlaista alueellista yksikköä. 1700- ja 1800-luvulla pogosta saattoi Pohjois-Venäjällä olla seurakunnan ja kunnan keskus, jossa järjestettiin markkinoita, torikauppaa jne.» Vanhimmat pogostat Karjalassa ovat peräisin Pähkinäsaaren rauhaa edeltävältä ajalta (Kirkinen 1963: 160).

Suomen murteissa lähtömuotoa *pogost* vastaa lähinnä *pokosta*. »Tyttö koton maksua kopekan, mut pokostal puol», sanottiin Kurkijoella. Karjalan kannaksen murteissa sanaa ei käytetty enää 1900-luvulla, mutta asiakirjoissa (VA 6125 a) mainitaan v. 1631 Rautus pogost, Sackula pogost ja Tiurala pogost. Pohjois-Karjalassa sanotaan kirkonkylää pokostaksi etenkin alueella, jossa on ortodoksista asutusta. Niinpä Kiihtelysvaarassa, joka on luterilainen seurakunta, kutsuttiin pokostaksi vain Ilomantsin kirkonkylää (R. E. Nirvi). Kaavilaisessa muistiinpanossa mainitaan Ilomantsin pokosta ja Liperin Taipaleen pokosta. Vanhin sanakirjatieto on Gananderilla: »Pogost, vox Ruth. Carel. körckby, församling; körckolahn; paroecia districtus». Ganander esittää sanan venäjän mukaisessa äänneasussa ja on merkinnytkin sen venäjänkarjalaiseksi. Tästä on pääteltävissä, että *pokosta* oli Pohjanmaan murteille vieras 1700-luvulla. SKES mainitsee karjalasta muodon *pogosta*, aunuksesta *pogostu* ja vepsästä parin *pogost* ~ *pagast* merkityksessä 'kirkonkylä, pitäjä'.

Inkeröismurteiden sanakirjasta *pogosta* puuttuu; murteistossa pitäjää tarkoittava sana on *ujesta* (Nirvi). Sanakirjassa kuitenkin esitetään runokieleen kuuluvina *paasta* ja *paasto* näitä tarkemmin selittämättä. Lauri Posti, joka on näitä sanoja käsitellyt kahdessaikin artikkelissa (1950a: 128–130; 1950b: 127–130), on palauttanut ne äänneasun **paγasta*. Palataalispirantin kato ja a venäjän *o*:n vastineena osoittavat, että muinaisrunojen *paasta* (*paasto*) edustaa vanhempaa äännekantaa kuin suomen *pokosta* ja karjalan *pogosta*. Vepsän *pagast* sen sijaan voisi edellyttää lähtömuotoa **paγasta*.

Kun tarkastellaan vertailevasti sanoja *paasta*, *pagast* ja *pogosta*, voitaneen päätellä, että inkerikoilla, jotka alkuperältään ovat karjalaisia, oli Inkerissä samanlaisia hallintoalueita kuin Laatokan seudun karjalaisilla, joiden hallin-

toalueista Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa käytettiin venäläistä nimitystä *pogost*. Avoimeksi jää kysymys, onko *paasta* joskus kuulunut myös Laatokan karjalaisten murteeseen.

Pogostan alueella mainitaan historiallisessa kirjallisuudessa hallintoalueena *perevaara*. NS määrittelee sanan seuraavasti: »keskiajalla Venäjän Karjalassa pogostan alaosa, useita kyliä käsittänyt veroalue». J. R. Aspelin (1885: 63) piti perevaaraa yhdyssanana: »Tällä nimellä tarkoitettiin nähtävästi yhdestä pereestä eli talosta, jonka Karjalaiset tavallisesti perustivat vaaralle eli mäelle, haaraantunutta asutusta.» Nimitys sinänsä olisi Suomen Karjalassa puhuttavien murteiden mukainen, mutta kyseessä on kuitenkin kansanetymologia. Oikean selityksen antaa Väinö Voionmaa (1912: 48), joka perustaa tietonsa J. V. Ronimuksen tutkimukseen (1906). Hän kirjoittaa: »Ronimuksen esittämän venäläisten asiakirjain mukaan ovat Novgorodin alueen perevaarat olleet ruokaveroja, erityisesti olut- ja simakestitystä, suorittavia verokuntia (переварь = oluenkeittovero, olut). Siinä on epäilemättä Karjalankin perevaaran alkujuuri.» Perevaaroista puhuu myös Heikki Kirkinen Karjalaa käsittelevissä teoksissaan. Venäläisen sanan käyttö ilmenee lyhyestä sitaatista, jossa Pälkjärvi mainitaan Ilomantsin perevaarana: »Pälkjärvi (Перевара Пяльгярвская)» (Könönen 1891: 21).

Nykyisen käytön perusteella vaikuttaa siltä, että *perevaara* olisi suomelle ominainen sana. Murteistamme se kuitenkin puuttuu, samoin Lönnotin sanakirjasta ja sen täydennysosasta. SKES ei myöskään sanaa mainitse, mutta Angela Plöger (1973: 126–127) kylläkin. Hänen etymologiansa on seuraava: »*perevaara* < russ. *perevára* 'das Umkochen; über die nötige Quantität gebrautes Getränk (Bier, Met); (Bierbrauerei) zweiter Aufguss auf die Maische; (veraltet) Bauernbier; Brautsteuer; ein Bezirk von Fischerdörfern', zu *perevaril'*.» Suomessa *perevaara* ei ole kansanomainen sana, vaikka sitä historiallisissa esityksissä käytetäänkin, vaan sitä on pidettävä kirjallisena lainana. Selvyiden vuoksi olisikin ehkä siirryttävä kirjoitusasuun *perevara*.

Venäjän *perevaril'*-sanana yhteyteen kuuluvat ainakin Vpl. Uudenkirkon murteesta merkitty *perevarkku* 'jätekalja' sekä Salmin *peřvárkat* 'kahvin sumpit'. *Perevarkun* vertauskohdaksi voidaan asettaa, kuten prof. Igor Vahros on huomauttanut, ven. murteiden *perevárok*, part. genet. *perevárku*.

Venäläiseen yhteiskuntajärjestelmään kuului keskeisesti ns. *mir*. Se oli erityisesti isovenäläinen kylä ja sen käytössä oleva maa-alue. Maa oli alkuaan suurtilallisten omaisuutta, mutta se jaettiin heidän alustalaistensa viljeltäväksi perhekunnittain. Ne alustalaiset, jotka muodostivat mirin, olivat yhteisesti vastuussa maanomistajalle ja valtiolle suoritettavista veroista. Mir-kyläyhteisöt (*miry-derevni*) olivat mir-kuntayhteisöjen (*volostnyje miry*) alaisia, ja kaikki riita- ym. asiat, joita ei saatu ratkaistuksi kylässä, käsiteltiin kunnanhallituksessa tai kunnanoikeudessa. (Tšistov 1976: 55.)

Nykysuomessa *mir* on kirjallinen laina. Kansankieleen omaksuttuna siitä on saatu varhaisemmassa vaiheessa muodot *miiru*, *miero* ja *mieru*. Näistä on ahdasalaisin *miiru*, sillä siitä on tietoja vain Karjalan kannaksen ja Inkerin murteista. Samuli Paulaharju on 1900-luvun alussa merkinnyt muistiin Vpl. Uudeltakirkolta sanonnan »olla miirajossa» = olla kerjuulla. Alkuosan *miir* palautuu todennäköisesti aikaisempaan *miiru*-asuun, jonka Paulaharju myös mainitsee: »Tuo miekkone miiruu käyp, mie raukka rihtä puin» (sp.). Ad. Neoviuksen Sakkolan murteen sanakirjassa on *miiru* = *miero*; *lähtöö miirulle* = lähtee kerjuulle. Tuuterin murteesta on mp.: »Kel ei olt kot'tii, sellaih hiä kävelkii muata ja miiruu.» Inkeröismurteissa on *miira* 'rahvas, väenpaljous' (ven. *mir*) (Nirvi). Suomen murteiden *u* perustuu venäjän datiiviin, joka on *u*-loppuinen, esim. *hodit' po miru* 'käydä kerjuulla'.

Yleisempi kuin *miiru* on suomen murteissa *miero*, mutta sekään ei ole levikiltään yleissuomalainen. Sanan alueeseen kuului 1930-luvulla Viipurin läänin itäosa, Mikkelin ja Kuopion läänit sekä pääosa Oulun lääniä (Ruoppila 1967: kartta 28). Suunnilleen saman alueen hahmottaa jo Ganander sanakirjassaan: *Mjero* l. *mjeru* 'en menighe af 3 el. 4 socknar, bygd, socken, allmoge — Carel. paroecia — Saw. & Bothn.'; - - Käypi mjerolla l. mjerussa = 'går och tiger'. Gananderin mukaan *miero* oli siis hallintoalue, johon kuului yksi pitäjä tai muutamia pitäjiä. Tällaista merkitystä *mierolla* ei nykymurteissa enää ole, vaan sanaa käytetään epämääräisesti kotiseutua kauempana olevasta alueesta. Tyypillistä käyttöä edustaa seuraava Vihannista tallennettu sananparsi: »Nauraahan tuolle [ränsistyneelle aidalle] jo mieron sujetki.» Venäjän karjalassa *miero* on 'yhteiskunta, kunta, syntinen maailma': *miero ažetukšie load'iv keravošša*. Kahtalaisuus ensi tavun vokaalistossa johtuu siitä, että *miero* on lainattu pohjoisven. muodosta *měr* (Kalima 1952: 50).

Novgorodin ruhtinaskuntaan kuuluva maa-alue oli jaettu viidenneksiin, pjatinoihin. Näistä keskiaikaisista hallintoalueista rajautui Ruotsi-Suomeen Vatjan viidennes (*Vodskaja pjatina*). Venäjän *pjatina*-sanana äänteellinen vastine suomen murteissa on *pätinä*. Sanojen keskinäistä yhteyttä on ensimmäisenä käsitellyt Lauri Kettunen (1930: 137): »Mielenkiintoinen on kulttuurisana *pätinäkunta* ('epämääräinen suuri joukko', esim. *p. lapsii*), jossa näemme kuvastuvan vanhan venäläisen *pjatina*- ('viidennes'-)jaotuksen (vrt. esim. »Vatjan viidennestä», johon kuului myös ent. Käkisalmen lääni). Sana tunnetaan Pohjanmaan murteissa saakka. Sama »pätinä» käsittikin aikoinaan pohjoisessa Pattijoen ja Kemijoen välisen alueen.» R. E. Nirvi (1952: 34) yhtyy Kettusen käsitykseen *pätinän* alkuperästä: »Luultavaa onkin, että sana alkuaan on tunnettu normaalina yhteiskunnallisena terminä. Se on myöhemmin vetäytynyt affektiseen puheeseen tarkoittamaan perhettä, lapsijoukkoa, sukua.» SKES:ssa mainitaan *pätinä* vain kahdelta paikkakunnalta: Ähtäristä ja Pelkosenniemeltä. Yhdyssanasta *pätinäkunta* on tietoja paljon laajemmalti: Pohjanmaa, Poh-

jois-Karjala, Pohjois-Savo, Kainuu ja Peräpohja. Merkitykseltään *pätinä* ja *pätinäkunta* ovat nykyisin melko väljiä: 'heimokunta, suku, (iso) perhe, lapsiparvi, suuren talon koko väki, joukko'. Karjalan kielen pohjoismurteista SKES mainitsee sanat *pätinäkunta* ja *pätinöveh* 'huonekunta, joukkokunta, perhe, saman talon väki'. Etymologia esitetään Kettusen ja Nirvin mukaisesti.

Pätinä-sanasta ei ole tietoja Vatjan viidenneksen ydinalueelta eli Inkerin ja Etelä-Karjalan murteista. Onko sana kadonnut jäljettömiin, vai eikö sitä ole käytettykään Suomenlahteen ja Laatokkaan rajautuvissa murteissa? Täydellinen häviäminen ei tunnu oikein uskottavalta. Nykyinen levikki voisi selittyä toiseltakin kuin Kettusen esittämältä pohjalta. Historiallisissa asiakirjoissa mainitaan »Karjalan lasten viisi sukukuntaa»; näitä käsittelee J. J. Mikkola (1939: 49). Selostaessaan Solovkin [= Solovetskin] luostarin perustamista ja nousua taloudelliseksi ja poliittiseksi mahdiksi Mikkola toteaa (s. 46): »Tällaisen laitoksen pakolliseen syleilyyn joutuivat ”Karjalan lasten viisi sukukuntaa”. Ensi kerran heidät mainitaan v. 1479, jolloin he omistavat maata ja kalavesiä Turjan taipaleella, siis Kuolan niemimaan etelärannikolla Umban ja Varzugan välillä. Mutta muutama vuosikymmen aikaisemmin he esiintyivät etelämpänä ns. Karjalan rannikolla, s.o. Kantalahden pohjan ja Vienan Kemmin välisellä alueella - - . Välistä ei kuitenkaan puhuta nimenomaan ”Karjalan lasten viidestä sukukunnasta” tai ”viidestä karjalaisesta sukukunnasta”, vaan mainitaan nimeltä jonkin karjalaisen suku.» Nimitystä *pätinä* on voitu käyttää yhdestä (pohjois)karjalaisesta sukukunnasta tai kaikista yhteisesti keskijällä, jolloin myös Novgorodin *pjatinat* esiintyvät asiakirjoissa. Jos *pätinä* on tarkoittanut yhtä viidestä sukukunnasta, on ymmärrettävää, että sana on säilynyt isohkon, jonkinlaisiin sukulaisuussiteisiin perustuvan ryhmän nimenä.

Kylän ja useampikyläisenkin alueen (kunnan) yhteisistä asioista neuvoteltiin kansankokouksessa, josta käytettiin nimitystä *hotka*. »Ko tul' suuremp asja mitä kylä ei voint ratkaša nii valta (= kunta) ratkaš hotkassa» (Valkeasaari). Sanaa on käytetty Karjalan kannaksen eteläosassa ja Inkerissä mutta ei karjalan kielen alueella. Inkeröismurteiden sanakirjan mukaan *hotka* = 'kyläkokous'. Nirvi pitää ilmeisesti oikein sanaa venäläisperäisenä (*shodka*). Kijasella on *shodka* 'kokous; kokoon-, yhteentulo', *mirskaja s.* 'kyläkokous'. Levikistä päätellen *hotka* on suomen murteissa nuorehko tulokas. Sanakirjoista se puuttuu.

Toinen kokousta tarkoittava sana venäjässä on *sobor*, Kijasen 'suuri, tärkeä kokous'. Sanan lainavastine suomen murteissa on *sopora* (SKES). Suomessa sanan käyttö on kuitenkin laaja-alaisempaa kuin venäjässä; SKES luettelee merkitykset 'sekava juttu, selkkaus, riita, riidan aihe; vaikea työ tai urakka; sopimus, päätetty kauppa; tilinteko; esim. »siinä on koko sopora», »on se nyt soporaan joutuna». Merkitys 'vaikea työ, homma' ilmenee seuraavasta näyt-

teestä, jonka Nirvi on tallentanut kiihtelysvaaralaiselta kielenoppaalta: »Onhan siinä kankaan soporassa monta laitetta.» Suomessa *soporan* aluetta ovat Pohjois-Karjala, Pohjois-Savo ja Kainuu. Kannaksen murteista sanaa ei ole todettu, ei myöskään Inkerin suomalaismurteista. Inkerikoilla sen sijaan on luultavasti samaan yhteyteen kuuluva *soppura* 'pieni erimielisyys' (Nirvi), vaikka sana onkin äänneasultaan poikkeuksellinen (odottaisi muotoa **sop-pōra*). Aunuksen murteessa on *sobor* 'kirkolliskokous, tuomiokirkko'; merkitykset perustuvat venäjään, jossa sanaa on käytetty paitsi maallisesta myös kirkollisesta kokouksesta sekä tuomiokirkosta (pääkirkosta); niinpä Valamon suurin kirkko on nimeltään Preobraženskij sobor. Suomessa sana on irralliseksi jouduttuaan saanut deskriptiivistä sävyä, mikä selittää merkitysten kirjavuuden. — Mahdollista on, että merkitykseen 'riita, selkkaus' on vaikuttanut äänteellisesti läheinen ven. *spor* (prof. Igor Vahroksen huomautus).

Verot ja veronluonteiset suoritukset

Ennen talonpoikien vapauttamista käytettiin Venäjällä heidän maksamastaan verosta nimitystä *obrok*. Vero suoritettiin maanomistajalle. Varsinaisesta verosta olivat alustalaiset (mir) yhteisesti vastuussa, mutta lisäksi vaadittiin muitakin suorituksia. Näistä veroista sanoo Kirkinen (1970: 58):

Aprakkaveron ohella väestö joutui osallistumman muihin yhteisiin velvoitteisiin, joista muodostui pysyviä *lisäveroja* (venäjäksi *nalogi*). Sellaisia olivat virkamiesten elatusvero eli *korm*, virkamaksu eli *pošlina* tuomioista ja muista virka-asioista sekä *obšavero* - - . Lisäksi tulivat virkamiesten *kestitys- ja kyyditysmaksut*, *tullit* sekä *sotavankien lunastusmaksut*. Vielä piti väestön osallistua teiden ja siltojen rakentamiseen, kaupunkien muurien ja linnoitusten tekoon - - . Suolankeitosta ja muusta teollisuudesta kannettiin aprakkaa, tullia ja virkamaksuja sovittujen taksojen mukaisesti. - - Yleistä oli, että talonpoika maksoi aprakkana puolet tai kolmasosan viljasadostaan sekä lisäverona kiinteän määrän tavaraa tai rahaa.

Venäjän *obrok* on lainattu suomen murteisiin äänneasussa *aprakka* ja *oprakka*. Levikiltään *aprakka* on itäinen ja pohjoinen; sen aluetta olivat 1900-luvun alkupuolella Karjala, Kymenlaakso, Savo, Keski-Suomi, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa sekä Kainuu. Aprakka tarkoitti etupäässä luonnontuotteina kannettuja saatavia, joita suoritettiin etenkin kirkonpalvelijoille ja joillekin käsityöläisille. »Kellonsoittaja ja suntia ne ajel oikei hevojse kans aprakoil» (Savi-taipale). Rahana maksettavia veroja ei sanottu aprakoiksi. Ensimmäinen sanakirjatieto aprakasta on Jusleniuksella: *apracka* 'sacerdotum reditus ab auditoribus; prästrättighet'; Porthanille kuuluneessa välilehtisessä kappaleessa mainitaan sanan alkuperäkin: »russ. obrók upbörd». Seuraaviin sanakirjoihin

sisältyy olennaisesti uutta vain levikin osalta: Gan. »Saw.», Renv. »in Carelia max. usitatum». Karjalan kielen alueella sana näyttää rajoittuneen Suomen Raja-Karjalaan. Inkerin suomalaismurteissa on verosta käytetty nimitystä *oprakka*: »Ennen ei kirutettu, pirkoil ajettii oprakkaa», kerättiin veroa (Tuuteri). Inkeröismurteista ja karjalan kielestä vastaava sana puuttuu (sijalla ink. *makso*, karj. *vedo*). Nykyinen levikki selittyy siten, että *aprakka* on lainattu tässä asussa suomeen vuosien 1300 ja 1600 välillä ja että se Inkerin murteissa on lähentynyt äänteellisesti venäjää vasta näiden erottua muista suomen murteista, aikaisintaan siis 1700-luvulla.

Aprakan ohella on verosta ja siihen rinnastuvasta aineellisesti vastikkeettomasta suorituksesta käytetty nimityksiä *sästi*, *sästy* ja *säästi* (tav. mon.). Yleisin näistä on nykymurteissa *sästyt*. Sanan keskeistä aluetta ovat Savo ja Pohjois-Karjala: »Isännät olj siltä [torppariltaan] pottuuttana niitä kontrahtsästyjä» (Rantasalmi); »Kyllä ne on nykysin sellaiset sästyt kunnalle ja valtiolle, että ei jä muuhun yhtään rahhoo» (Kaavi); »Niitä on nii monnee sorttii niitä sästyjä», erilaisia maksuja (Juva). Pälkjärvellä on papeille suoritetuista luonnon tuotteista käytetty nimitystä *papinsästyt*. Läheisessä Kiihtelysvaaran murteessa *sästyt* on aivan muuta kuin kameraalinen termi, sillä näin nimitetään kaikenlaista pikkutavaraa.

Jo Gananderin sanakirjassa on *sästi* 'drygt betalande af böter'; »kyllä täsä nyt on sästiä» = 'nog att betala'. Lönnrot mainitsee saman muodon, mutta päähakusana hänellä on *sästy*, jonka hän ruotsintaa, tosin kysymysmerkillä varustaen, 'del, andel': »tietää ne sästyt, jotka hän ottaa maksaaksensa; de "sästyt" äro snart uppräknade, som han åtager sig att betala». Lisävihkossa mainitaan täydennyksinä *sästi* ja *säästi* 'räntepersedel' (verosäästi): »hänellä on monta säästiä maksettavana; muut säästit hän maksaa luonnossa».

Lönnrotin leksikossa on *sästy* rinnastettu venäjän sanaan *тáст'*, Kijasen mukaan 'osa, osuus, osasto; nide, vihko; piiri'. Kuitenkin puhuttaessa papin osasta ollaan jo lähellä merkitystä 'papinsaataava (papinsästy), papinmaksu'. Tällöin olisi ajateltava, että Lönnrotin rinnastus on oikea. SKES suhtautuu siihen kylläkin hieman varauksellisesti (»todennäköisesti»). Etuvokaali *ä* venäjän *a*:n vastineena esiintyy myös murremuodoissa *säijy* 'tee' (*čaj*) ja *säässynä* (*časovnja*). Äänne-edustuksesta sanoo Angela Plöger (1973: 208): »Dass das Wort (säässynä) im Fi. vordervokalisch wurde, beruht auf den Einfluss des russ. palatalen *č* auf das folgende *a*, das als Vokal der 1. Silbe für die Lautgestalt des ganzen Wortes massgeblich wurde.»

Viranomaisten määräämistä päivätöistä on venäjässä käytetty sanaa *posoha*. Nykyvenäjässä sana esiintyy vain historiallisena terminä (Dal). Päivätöitä tehtiin esim. varustusten rakentamiseksi ja korjaamiseksi, kuten Tahvo Könönen mainitsee kertomuksessaan Pälkjärven pitäjistä (1891: 61): »Sitä paitsi tuli Käkisalmen linnaan suorittaa kruunun päivätöitä eli possakoita (посоха).»

Sanojen mahdolliseen etymologiseen yhteyteen Könönen ei kuitenkaan viittaa.

Ensimmäinen tieto possakasta sisältyy Renvallin sanakirjaan: »*possakka*, Carl. opus diurnum; G. Tagewerk; teen possakkaa». Lyhenne Carl. tarkoittaa Pohjois-Karjalan murteita: »*dialectus Careliorum in Lieblits, Ilomants etc.*» Arkistotietoja on kuitenkin suhteellisesti enemmän Savosta ja Keski-Suomesta kuin Pohjois-Karjalasta. Heinävedeltä on esimerkki: »Jos tiet possakkoo neljä viikkoo parraana heinäpoutana, niin suat astuva yhen vuuvven poikki latti-jaan.» Tällaisen lupauksen loismiehelle antaessaan isäntä tarkoitti, että hän saa possakkaa vastaan asua yhden vuoden oven puolella tupaa.

Suomen ja venäjän sanat lienee ensinnä rinnastettu toisiinsa Lönnrotin sanakirjassa: *possakka* 'dagsverk, dagsarbete, beting'; tehdä p.; R. nocóxa. Jalo Kalima (1952: 141) ja Angela Plöger (1973: 137) hyväksyvät etymologian, vaikka toteavatkin siihen liittyvän äännevaikeuksia. Ilmeisesti Plöger osuu oikeaan katsoessaan *possakka*-muodon saaneen äänteellistä vaikutusta muista *-akka*-loppuisista nomineista (s. 143). SKES pitää *possakkaa* varauksetta venäläisenä lainana. Aivan vanhimpiin lainoihin se ei kuulu, mutta ei nuorimpaankaan kerrostumaan, koska se tunnetaan yleisesti savolaismurteiden alueella.

Välillisiin veroihin kuuluvat maksut, joita peritään tavaroista, kun niitä tuodaan tai viedään valtiolliselta, toisinaan muultakin hallintoalueelta toiselle. Nykysuomessa maksua nimitetään tulliksi ja sen kantaa tullikamari. Kirjakielen *tulli* on saatu muinaisruotsista ja on nykyään levikiltään yleissuomalainen (SKES). Nykyvenäjässä tullimaksu on *pošlina* ja tullauspaikka *tamožnja*. Jälkimmäinen sana on lainattu suomeen muodossa *tamosna*. Sana rajoittuu entisen Viipurin läänin murteisiin, joista on tietoja harvakseltaan: 'tullipaikka, -maksu' (Kivennapa, Viipuri, Lavansaari); 'putka' (Valkjärvi, Parikkala); 'puuha, touhu' (Jaakkima, Sortavala). Venäjältä sana on omaksuttu myös karjalaan, vatjaan ja viroon (SKES). Ensimmäinen sanakirjatieto on Gananderin leksikossa: *tamosna* 'tull; vectigal'; Tamosnaa tehdä [!] = 'betala tull'; sana on merkitty karjalaiseksi.

Toinen tullista, erityisesti tullauspaikasta käytetty nimitys venäjässä on ollut *zastava*, Kuusisen ja Ollikaisen mukaan = 'tulli(portti), tullipuomi'; sana on kuitenkin merkitty vanhentuneeksi, historiografiaan kuuluvaksi. Sanan vastine suomen murteissa on *sastava*. Sanan merkitys ja käyttö selviää havainnollisesti seuraavasta H. Ihalaisen kuvauksesta:

Rajalla oli kaksi *sastavaa*, tulliasemaa, Suomen ja Venäjän *sastavat*. Ne sijaitsivat noin 100 metrin päässä rajasta, kumpikin omalla puolellaan. Ne olivat kookkaita puutaloja, joissa asui tullivartijoita ja Venäjän puolella myös sotilaita. Talojen kohdalla tien laidassa oli putka, jossa päivystäjä vartioi yötä päivää. Siinä oli myös *riuku*. Tästä ei kukaan päässyt ohi ilman tarkastusta. (Entinen Rautu, s. 169.)

Muotoa *sastava* käytettiin myös Kivennavalla, kun taas Sakkolassa ja Räisälässä oli *sastova*. Sana on siis alkuaan appellatiivi, mutta kun tullauspaikoista luovuttiin valtiollisten olojen muuttuessa tm. syistä, nimet jäivät osoittamaan paikkaa, missä oli aikoinaan toiminut tulli. Tieto sanan tarkoitteesta oli unohtunut tai ainakin hämärtynyt, kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee: »Siit [= sitten] olliit sellaset pellot ja niitä sanottii Sastavipelloks. Siintkää mie en tiijä, ett mist se sellasen nimen on saant» (Koivisto). Läntisimmät *sastava*-kantaiset nimet Nimiarkistossa ovat Elimäen *Sastava*, Kymin *Sastavanniemmi*, Vehkalahden *Sastavi* ja Leppävirran *Sastovi* (torppa, iness. *Sastovissa*). Aiempaan tullauspaikkaan viittaa myös Nilsiäen *sastovi* 'iso rakennus'. Karjalan kielessä on *zastoava* 'tullipuomi' (Suojärvi) ja *zastuavu* 'tulli' (Salmi, Pohjanvalo I).

Valtiolle menevät verot ja maksut koottiin erityiseen kassaan, venäjäksi *kazná*. Kuusisen ja Ollikaisen leksikossa mainitaan tälle, nykyvenäjän kannalta vanhentuneelle sanalle seuraavat merkitykset: 1. 'kruunun verot, valtion varat'; 2. 'kruunu'; 3. 'rahasto, kassa, rahavarat'; esim *kazna pusta* = 'rahasto on tyhjä'. Eräissä yhteyksissä sana on kuitenkin jatkuvasti käytössä; niinpä valtion kassa on *gosudarstvennaja kazna* (Kuusinen—Ollikainen). Sanan vastineita suomen murteissa ovat *kasna* ja *kaasna* (*koasna*). Vanhimmat tiedot *kasna*-sanasta sisältyvät Porthanille kuuluneeseen Jusleniuksen sanakirjan välilehtiin kappaleeseen: *Kasna* 'skatt, gaza'; Rikas luottaa kasnaansa = 'förtröstar på sin skatt'; Botn. Bor. [= Pohjois-Pohjanmaa] (en Russicum?). Gananderilla on *kasna* = 'hög; acervus' (laari, tallella), en hopsamlad skatt'; »Ej tule tukkoa yhestä ejkä kasnoa kahesta» (Run.). Lönnrot tuntee merkitykset 'hop, hög' ja 'skattkammare'; vertauskohdaksi on asetettu ven. *kazna*. SKES on samalla kannalla (sub. *kasna*).

Suomessa *kasnan* aluetta on nykyinen Pohjois-Karjalan lääni, aiemmin myös Sortavalan seutu. Kiihtelysvaarasta on Nirvillä esimerkki: »Se [kärppä] minkä suapi, se kantaa ommaan kasnaasak.» Sanan merkitys näissä murteissa on 'varasto, säästö'. Karjalan kielessä tällä sanalla (murt. *kasna* ~ *kazna* ~ *kaznu*) on lisäksi merkitykset 'rahat, kukkaro; valtionkassa; valtio, kruunu' (KKS sub *kasna*). Karjalassa sanaa siis käytetään valtionvaroista, suomessa nykyisin vain yksityisistä säästöistä. Levikiltään sana on yleiskarjalainen.

Pitkävokaalisen *kaasnan* aluetta oli pääosa ent. Viipurin lääniä sekä Inkeri. Raudusta on muistiinpano »Tyttö ko synty ni sil jo alkoit kuasnua tehä ja siästi säpätsäkkii», Vuoksenrannasta »Rahhaaki panna kaasnaa». Myös inkeroisurteissa sana on pitkävokaalinen: *kāzna* 'valtion kassa, rahavarat' (Nirvi).

Kahtalaisuutta vokaalin kvantiteetissa tavunloppuisen s:n edellä ilmenee eräissä muissakin venäläisperäisissä lainasanoissa, esim. *kaasku* ~ *kasku*, *paasma* ~ *pasma*, *piisma* ~ *pisma*, *ruuska* ~ *ruska*, *viissinä* ~ *visnimarja* 'kirsikka'. Tämä

voi johtua osittain painon vaihtelusta venäjässä, kuten on esitetty (Mikkola 1894: 50); osittain saattaa olla kysymys omapohjaisesta kvantiteetinmuutoksesta tavunloppuisen *s:n* edellä: itämurteissa on pitkä vokaali tai diftongi, länsimurteissa lyhyt vokaali esim. *liiste* ~ *liste*, *niiska* ~ *niska* 'kalan maiti', *riista* ~ *rista*, *pieska* ~ *peska* 'joen matala sivuväylä'.

Maahan kohdistuvaa perintöoikeutta ei Venäjän talonpojilla ollut ennen maaorjuuden lakkauttamista. »Kirjoitettu, persoonalliseen omistusoikeuteen perustuva perintölaki on talonpoikaiselle rahvaalle tuiki tuntematon ja heidän elintapoihinsa kerrassaan soveltumaton» (Wallace 1906: 107). Мaaomaisuus kuului alkuaan ylimystölle, pajareille, ja siirtyi perintönä ja pysyi näin saman suvun hallussa. Tällainen perintötila oli nimeltään *otčina* eli *volčina* (во́тчина). Kun Novgorod kukistettiin v. 1478 ja liitettiin Moskovaan, myös pajarit menettivät mahtavuutensa. Yhteiskuntaluokkana pajarikunta hävitettiin: pajareilta otettiin heidän tiluksensa (*vošinat*) ja heidät itsensä siirrettiin toisiin kaupunkeihin. Pajarien suuret maatilat jaettiin pienempien omistajien kesken, jotka taasen velvoitettiin läänityksiksi saamistaan maaomaisuuksista (*poméstje*) suorittamaan sotapalvelusta.» (Platonov 1933: 15.) Myöhemmin, 1700-luvulla, tällaiset virkatilukset tulivat jälleen perinnöllisiksi. Niiden omistajat saivat samat oikeudet tiluksiinsa kuin vanhojen perintötilojen haltijoillakin oli. Nykyvenäjstä *volčina* tunnetaan etupäässä historiografiaan kuuluvana sanana (Kuusinen—Ollikainen), merkityksenä 'perintötila, sukutila'. Dalilla ja Kijasella on rinnakkaisasuna *otčina*. Murteisiin sana kuitenkin jatkuvasti kuuluu mm. merkityksissä 'suku, syntyperä; isänmaa; verolle pantu maa' (prof. Igor Vahroksen huomautus).

Ensimmäinen leksikaalinen tieto otsinasta sisältynee Lönnrotin sanakirjan Lisävihkoon: *otsina* 'portion, måltid (ruokavero)'; kullekin oma otsinansa; miehen o. Levikiltään sana on itäinen; tietoja on harvakseltaan Karjalasta ja Savosta. Lemiläinen kertoja totesi lehmästään, että se nyt umpeen mensesään ei enää lypsä paljon mutta »lähtyöhä siint porsoa otsina». Nilsiän murteesta on esimerkki: »Paam minun ohtinaí taltee.» Parikkalassa ilmaus *omissa otšinoissaa* merkitsee 'omassa vapaudessaan, omissa oloissaan'. Muutamissa Kannaksen pitäjissä *Otsina* tunnettiin talonnimenä (Nissilä 1975: 196). SKES:ssa mainitaan sanan vastineina karjalan *otšina* 'seutu' (Suojärvi) ja aunuksen *otšsin* 'paikkakunta, kotiseutu'. Sana tunnetaan myös lyydissä: (Kujola) *otšsin* 'ympäristön metsä (kyläkunnan perintömaa)'. Vertauskohdaksi Kujola on asettanut venäjän sanan *otčina*. SKES on omaksunut saman kannan. Suomen murteissa on merkityksestä 'perintöosa' saatu väljäälaisempi 'osa, osuus'.

Suppealla alueella Savonlinnan kaakkoispuolella käytetään rinnakkaismuotoa *atsina*: »Ei se ou oikee atsinoillaa» = 'paikoillaan, kohdallaan' (Kerimäki). Ensi tavun *a* on poikkeuksellinen, koska venäjässä on painollinen *o*.

Oikeus ja virkatoimet

Yhteisöllisen (maakunnallisen, valtiollisen) oikeudenkäytön perustana on laki. Suomessa juridinen termi *laki* on ruotsalainen laina, eikä sana ole käytössä muissa ims. kielissä paitsi karjalaa, jonne se lienee saatu suomen välittämänä. Venäjässä lakia tarkoittava sana on *zakón*. Suomen murteisiin tämä sana on lainattu asussa *sakona*. Levikiltään se on kaakkoinen; tietoja on etupäässä maakunnallisen Karjalan ja Inkerin murteista. »Syömää pittää yhtäikaa, heretköö kuka kons tahtoo, se on sellane sakona» (Kivennapa). Ilomantsissa sanaa on käytetty pulmallisesta tilanteesta: »Mihin sakonnaan piti niät yhtyyk!» Oikeuden eteen joutuminen merkitsi poikkeusta totutusta elämänkulusta ja teki tilanteen pulmalliseksi. Sanakirjatiedot ovat myöhäisiä: Lisäv. *sakona* 'lag (saakkuna)' (R. законъ). Merkityksen selitys perustunee karjalaan.

Karjalassa *sakona* (murt. myös *zakona*) tarkoittaa lakia ja määräystä, esim. »Se oli oikein šakonassa semmoñi jotta kintahat pitäy antoa poapolla» (Virtaranta 1958: 163). Inkeroisurteissa on *sakõna*: tuli toizet s:t, vaatimukset (Nirvi). Aunuksesta SKES mainitsee useita erilaisia merkityksiä: 'laki; käsky, määräys, pakko; sääntö; ehto; kieltö; lupa; tapa'. Näistä ensin mainittu on yleisesti tunnettu. Vepsässä *zakon* on yksiselitteisesti 'laki' kuten venäjässäkin.

Tuomioistuimesta käytetään nykyvenäjässä termiä *sud*, tuomitsemisesta *sudit'* ja tuomarista *sud'ja*. Vähäisissä riita-asioissa toimi Venäjällä sovittelijana rauhantuomari vielä 1800-luvulla. »Kellä oli jotain valittamista, hän sai mennä rauhantuomarin (mirovói sudjá) luokse ja esittää asiansa suullisesti tai kirjallisesti, mitään muodollisuuksia noudattamatta» (Wallace 1907: 264). Venäjän sanojen äännevastineita suomen murteissa ovat *suuto* (rinn. *suutu*) ja *suutia* (SKES). Näiden keskeistä aluetta vuosisadan vaihteessa oli Inkeri. Suomen puolelta SKES mainitsee seuraavat esiintymät: *suuto* 'välienselvittely (esim. naapurusten kesken)' (Sortavala); 'kunnankokous' (Mikkeli); *suutu* 'käräjät, oikeus' (Etelä-Karjalan kansanr.). Vanhin kirjallinen maininta *suuto*-sanasta sisältyy v:lta 1789 peräisin olevaan pöytäkirjaan, joka laadittiin Pielisjärven kirkolla rajavahdin järjestämisestä koskevassa asiassa; siinä sanotaan mm.: [Niskoittelevat sotamiehet] »pitä maan käräjässä rangastuxen alle satettaman tahicka wahti paradin edessä kohta tutkinnon, sakon eli rangastuxen alle edeswedettämän, jossa Wahtin pällysmiehet sutoa pitävät ja tutkivat, mistä ladusta rikos on» (Hist. asiak. s. 268). Lönnrotin sanakirjassa on *suutu* 'rättegång; pitää suutua, sitta i domstol'; sana on merkitty venäjänkarjalaiseksi ja sen vertauskohdaksi on asetettu ven. *cyðb*. Lisävihkossa on edellisen täydennyksenä *suuto* 'dom, rätt, ting (suutu)'; 2. 'befallning (käsky)'; »tuleppas nyt yhdellä suudolla». Verbistä *suutia* on tietoja maakunnallisesta Karjalasta sekä sieltä täältä Inkeristä. Tyrön murteessa sanalla on merkitys 'tuomita', muualla sitä väljempi 'neuvotella; selvittää, järjestää (raha- yms. asioita)'.

Lönnrotin sanakirjassa on *suutia* 'döma'; Lisävihko tuntee sille myös merkityksen 'tilläta, tillstädja (sallia)'. Sanoilla on vastineet karjalassa, lyydissä, vepsässä ja vatjassa (SKES). Yhteisiä merkityksiä kaikissa ovat 'tuomio' ja 'tuomita'. Nämä ovat venäjistä omaksuttuja.

Oikeus- ja virka-asioissa tulevat kysymykseen myös erilaiset kirjalliset esitykset kuten valitukset päätöksistä. Pähkinäsaaren rauhan rajan itäpuolisella alueella nämä laadittiin todennäköisesti venäjäksi, koska hallitusviranomaiset käyttivät virkakielenä venäjää. Päätelmää tukee sekin, että suomen itäisiin ja osin pohjoisiin murteisiin on venäjistä saatu kirjoittamiseen ja asioimiseen liittyviä sanoja.

Jo Ganander tuntee sanat *pisma* ja *piisma* merkityksessä 'kirje, kirjelmä': *Pisma* 'skrift, skrifwit; scriptio'; forte mutuatum a Ruthenis sed in Botnia Sept. in usu (= ehkä lainattu venäläisiltä mutta käytössä Pohjois-Pohjanmaalla); hyvän pisman se sijtä pani = 'han skref en lång skrift därom'; pismat pijrretihin = 'skrefs flere rader'; *Piisma* 'skrift, scriptura' a Ruthenica pisetäa (!) 'skrifwa'; pijsman pijrtää = 'rita en skrift'. SKES:n mukaan sanaa ovat kirjallisuudessa käyttäneet Gananderin aikalaiset keskipohjalaiset Gabriel Calamnius (1720: »Pahat pismat pijrtänynnä») ja Olof Wetzynthius (1754: »Tämän Pijsman Pijrtäjälle»). Kansankielestä SKES mainitsee muodon *pisma* ja merkitykset 'asiapaperi' (Liperi); 'koululaisten »luntti»' (Juuka); 'niksi' (Kerimäki). Myös itäkarjal. murteissa sana on lyhytvokaalinen: karj. *pisma* 'kirje', aun. *pismu* 'kirje, papinkirja'.

Ven. *piśmó* on samaa kantaa kuin *pisal'* 'kirjoittaa' ja *pisar'* 'kirjuri'. Kumpikin on lainautunut suomeen sekä lyhyt- että pitkävokaalisena. Edellisestä on saatu muodot *pissata* (Kymi, Säkkijärvi) ja *piissata* (Lumivaara, varsinkin lasten tarkoituksettomasta kirjoittelusta), jälkimmäisestä *pissari* (Säkkij., Muolaa, Kivennapa, Uusikirkko) ja *piissari* (Ilomantsi) (SKES). Lönnrotin sanakirjassa on vanhempiin lähteisiin perustuvien *pisman* ja *piisman* ohella myös *piissari* ja *pissari*. Venäjistä sanat ovat lainautuneet myös karjalaan, vepsään ja vatjaan (SKES). Tekijännimestä *piissari* on johdettu suomen kaakkoismurteissa tunnettu *piissaroija* 'kirjoittaa, kirjoitella, piirustella', esim. »Ei uo läkkii (= mustetta) mil piissarois» (Vpl. Pyhäj.).

Kahtalaisuus ensi tavun vokaalin kvantiteetissa perustunee venäjän vaihtelevaan sanapainoon — yks. *piśmó*, mon. *piśma* — kuten Angela Plöger on esittänyt (1973: 136; kirjassa on myös kartta sanojen *piissata*, *piissari* ja *piissaroija* levikistä; lyhytvokaalisia muotoja siihen ei ole merkitty).

Verbistä *pisal'* 'kirjoittaa' on prefiksillä *o* johdettu *opisal'*, jonka merkityksinä Kuusinen ja Ollikainen mainitsevat mm. 'luetteloida; ulosmitata'; *opisal' inventár* = 'luetteloida tavarat'. Tämän yhteyteen kuuluu Kaukolan murteesta merkitty *opissoija*, jonka käytöstä on seuraava esimerkki: »A mitä sie siint vanhast miehest opissoit, an [= anna] hänel lekkiet suuhu!» Näin kerrotaan

talon emännän sanoneen papille, joka oli saapunut hänen miestään ripittä-mään. Tavaroiden luetteleminen — esim. perunkirjoituksessa — on tässä siis vaihtunut syntien luettelemiseksi.

Venäjän *pisal'*-sanana yhteyteen kuuluu myös *zapiska*, jonka merkityksinä Kuusinen ja Ollikainen luettelevat 'kirjelappu; kirjelmä, virkakirje'; muistiinpanot; julkaisu'. Suomeen sana on lainautunut äänneasussa *sapiska*. Levikiltään *sapiska* on laaja-alainen, ei kuitenkaan yleissuomalainen, sillä se puuttuu pohjoisimmista murteista: Länsipohjasta ja Vermlannista. Tyyliarvoltaan *sapiska* on arkinen ja merkitykseltäänkin suomessa eriytynyt: 'nuhteet, moitteet, nuhdesaarna' (NS). Koska viranomaisten kirjelmiin saattaa sisältyä huomautuksia ja moitteita, on ymmärrettävissä, että sana on meillä saanut pejoratiivista sävyä. Sanan nykyistä käyttöä valaisee seuraava lehti uutisesta lainattu katkelma: »Vantaan virkamiehet saavat *sapiskaa* ulkomaanmatkoistaan kaupungin tilintarkastajilta» (US 155/1982).

Lönnrot tuntee *sapiskan* merkityksessä 'biljett, qvitto'; suomesta sana ei lie ne ollut hänelle tuttu, koska sen yhteydessä on merkintä *Ol.* (= Aunuksen karjala). Vasta Lisävihkoon sisältyy nykyinen merkitys 'grälör, bannor'; »sai aika *sapiskan*». Venäjältä sana on lainattu myös inkeröismurteisiin (*sap̄p̄iska* 'kirje'), karjalaan (*sapiska* ~ *zapiska* 'kirjelmä, kirjelappu, kirjall. määräys, kuitti, rahtiseteli') ja vepsään (*zapisk* 'kirje, kirjelmä, kirjoitus') (SKES). Merkitykset ovat venäjän mukaisia. Suomessa *sapiska* suhteellisen laajasta levikiltään huolimatta tuskin juontuu kauempaa kuin 1800-luvun virkakielestä.

Virkakielen sanoihin venäjässä kuuluu myös *ukaz*, jonka Kijanen suomen-taa 'ukaasi, keisarillinen käskykirje, käsky, määräys' (nykyvenäjässä 'asetus'). Ensimmäinen tieto sanasta on v:lta 1749 (SKES), mutta Lönnrotin sanakirjasta ja sen lisävihkosta *ukaasi* puuttuu. Ferd. Ahlmanin sanakirjan (1874) ruotsalais-suomalaisessa osassa on *ukas* 'ukaasi, asetus'; vastaavaa hakusanaa kuitenkin ei ole suomalais-ruotsalaisessa osassa. Suomen murteissa on *ukaasi*, *ukasi* ja *ukassi*, mutta arkistotietoja näistä on vain parikymmentä. Näytteeksi esimerkki Jämsänkoskelta: »Sieltä Käkölästä laitettiin kovat ukaasit tulla siellä käymään.» Venäjältä sana on lainautunut myös karjalaan, vepsään, vataajaan ja viroon (SKES). Angela Plöger (1973: 215) mainitsee, että sana on omaksuttu moniin Euroopan kieliin, niin että sitä voidaan pitää kansainvälisenä terminä. Hellquistin mukaan (SEOB, sub *ukas*) käytti ruotsalainen kirjailija C. F. Dahlgren jo v. 1832 Venäjältä pilailevasti nimitystä Ukasenland. Suomen murteisiin *ukaasi* lienee saatu Venäjän vallan aikaisesta virkakielestä.

Viranomaisten tehtäviin on kuulunut myös kyyditystoimen järjestäminen ja ylläpito. Virkamiehet, veronkantajat ja postinkuljettajat tarvitsivat pysyviä paikkoja, joissa voi vaihtaa hevosia, yöpyä ja aterioida. Suomen läntisissä murteissa tällaisten majatalojen nimitykseksi vakiintui ruotsalaisperäinen *kestikievari*. Venäläisestä kyydityslaitoksesta kirjoittaa G. S. Maslova (Tšistov

1976: 115): »Kestikievarit (*jámy, stány*) olivat useiden kymmenien, jopa satojen kilometrien päässä toisistaan. Näiden välillä kuljetettiin postia ja matkustajia (*gon'ba*) valtion tarpeiden mukaan.» Muoto *jamý* on mon. nom. sanasta *jam*, jonka Kijanen suomentaa 'kyytivelvollinen kylä'. Sanan hän on merkinnyt kansankieliseksi (vulg.), ja se puuttuukin Kuusisen ja Ollikaisen leksikosta.

Suomen murteissa *jaama* tunnetaan lähes yksinomaan paikannimenä tai sellaisen osana; näiden levikki on selvästi itäinen ja pohjoinen. Eniten on esiintymiä Laatokan Karjalassa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuulainen tiedonantaja on selittänyt *jaama*-sanan: »Pitkät matkat talotonta matkoo suooj juamoo.» Kuusamossa *jaamantie* on »yleinen tie, joka on talvella ollut viitoitettuna järven jäälle». Nimiarkiston kokoelmissa on *Jaaman* lisäksi sellaisia paikannimiä kuin *Jaama/kylä*, *-lampi*, *-niitty*; *Jaaman/kangas*, *-saaret*, *-salmi*, *-silta*; *Jaamoin-kangas*, *Jaamo/niemi*, *-vaara*. Kyytivelvollista kylää tai kyytiasemaa tarkoittavasta *jaamasta* on vain jokunen asiakirjatieto. Nissilä (1975: 195) mainitsee Metsäpirtistä kylän nimet Wanha Jama ja Korholan Jama v:lta 1631 ja Vpl. Pyhäjärveltä *Jama by* (1613) ja *Jaama by* (1631), »kylä ja entinen kyytiasema». Vanhoja sanakirjatietoja *jaamasta* ei ole; varhaisin on Lönnrotissa, jossa *jaama* on selitetty 'allmän stråtväg, landsväg (tie, rata)'; sana on merkitty venäjänkarjalaiseksi (Rk.). Lisävihkossa on *jaamantie* (Rk.) 'allmän landsväg'. Karjalan kielessä *jam*-sanan vastineita käytetään edelleenkin appellatiiveina: *joama* 'silloitettu polku postia ja herroja varten' (Uhtua); *juama* 'veronkantoviranomaisia varten tehty tie' (Vuokkiniemi); *juamoa ajau jamšiekku* (Nekkula—Riipuskala) (KKS).

Venäjän *jam*-sanan johdoksia ovat *jamskoj* (adj.) 'kyyti-, kyyditys-' sekä *jamščik* 'kyytimies'. Näiden sanojen karjalaisia vastineita ovat *jamskoj* 'kyyti-' ja *jamšiekkä* 'rahtimies; holli- t. kyytimies', murteissa myös *jamšikka* (Rukajärvi, Tver) sekä *jampšikka* (Kiestinki) (KKS). Samaan yhteyteen saattavat kuulua suomen murteiden *jammaska* ja *jampsikas*, joita käytetään paksusta, jäykästä kankaasta tai pukimesta: »Sillä on semmonen jammaska peällä ettei palellu» (Nurmes); »Tuo juovikas lanelli on sellasjta jampsikasta, jotta ei siitä kehto tehä lapselle paitoo» (Kesälahti). Kyytimiehillähän piti olla sateelta ja kylmältä suojaavat vaatteet, mikä teki heistä jäykkäliikkeisiä. — Virossa *jaam* tarkoittaa asemaa, erityisesti rautatieasemaa.

Levikkiseikkoja

Venäläisten lainasanojen levikki suomen murteissa oli 1900-luvun alkupuolella varsin epäyhtenäinen. Eniten oli venäläisperäisiä sanoja Inkerin ja Karjalan kannaksen murteissa, mikä johtui siitä, että näitä alueilta oli vilkas yhteys Venäjän pääkaupunkiin Pietariin Suomen itsenäistymiseen saakka. Lainat ajoittuvat 1700- ja 1800-luvulle. Vanhempaan kerrostumaan, ennen 1600-lu-

kua omaksuttuihin lainoihin, kuuluvat sanat, jotka tunnetaan Laatokan Karjalan, Pohjois-Karjalan, Savon ja Pohjois-Pohjanmaan murteissa. Yleissuomalaisia lainoja on kaksi kerrostumaa: vanhempi, venäläisten kosketusten alkaessa saatu, nuorempi, autonomian aikakaudella virkakielestä tullut.

Edellä käsitellyistä sanoista ovat laaja-alaisimpia *aprakka*, *jaama* (paikannimistössä), *miero* (Kannaksen ja Inkerin murteissa *miiru*), *pisma* ~ *piisma*, *pätinä-kunta* (puuttuu Kannaksen ja Inkerin murteista) ja *taarasti*; pääpiirtein Pohjois-Karjalan ja Savon kattavia ovat *otsina*, *pokosta* (vain Karjalassa), *possakka*, *sopora* ja *sästy*; entisen Viipurin läänin alueella ja Inkerissä käytettyjä taas ovat *hotka*, *kaasna* ~ *kasna*, *sakona*, *sastava*, *suuto* ja *tamosna*.

Ruotsalaisen yhteiskuntajärjestelmän tultua voimaan 1600-luvulla myös Käkisalmen läänin puolella sen alaan kuuluvat venäläisperäiset sanat tulivat tarpeettomiksi ja katosivat kielestä tai ainakin muuttuivat joko tyyliarvoltaan tai merkitykseltään. Kun esim. *sakona* ja *laki* joutuivat kilpasille, edellisen käyttö väljeni ja se menetti tehtävänsä oikeusalan terminä. Jotkut lainoista taas olivat äänneasultaan sellaisia, että ne saivat deskriptiivistä sävyä; esimerkkeinä mainittakoon *sapiska*, *sopora* ja *taarosta*. Samantapaisten muutosten alaisiksi joutuivat useat ortodoksien kirkolliset termit Käkisalmen läänin luterilaistuksessa 1600-luvulla.⁴ Muutosten ulkopuolelle jäi vain Sortavalan itäpuolinen alue, joka kielellisesti ja uskonnollisesti liittyi Itä-Karjalaan.

LÄHTEET

- ASPELIN, J. R. 1885: Suomen asukkaat pakanuuden aikana. Helsinki.
 Dal = DAL' VLADIMIR Tolkovj slovar' živogo velikarusskago jazyka I. S.-Peterburg—Moskva 1903.
 Gan. = GANANDER, CHRISTFRID Nytt Finskt Lexicon. Porvoo 1937—40. (Käsikirjoitus 1786—87.)
 Hist. asiak. = Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja. Julkaissut KUSTAVI GROTFELT. Helsinki 1912.
 HORMIA, OSMO 1961: Gananderin sanakirjan lähteet. Turku.
 Jusl. = JUSLENIUS, DANIEL Suomalaisen Sana-lugun Coetus. Stockholm 1745. — Näköispainos H. G. Porthanille kuuluneesta välilehtisestä kappaleesta. Porvoo 1968.
 KALIMA, JALO 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki.
 KETTUNEN, LAURI 1930: Suomen murteet II. Murrealueet. Helsinki.
 Kij. = KIJANEN, PEKKA Venäläis-suomalainen sanakirja. Helsinki 1912—13.
 KIRKINEN, HEIKKI 1963: Karjala idän kulttuuripiirissä. Rauma.
 ——— 1970: Karjala idän ja lännen välissä I. Helsinki.
 KKS = Karjalan kielen sanakirja I ja II (A—K). Päätoimittaja PERTTI VIRTARANTA. Helsinki 1968, 1974.

⁴ Näistä on esimerkkejä artikkelissani »Kreikanuskoisten kirkollista sanastoa luterilaisessa ympäristössä» (KSVK 34).

- KSVK = Kalevalaseuran vuosikirja.
 Kuj. = Lyydiläismurteiden sanakirja. Toimittanut ja julkaissut JUHO KUJOLA. Helsinki 1944.
 Kuusinen—Ollikainen = Venäläis-suomalainen sanakirja. Toimittaneet M. KUUSINEN ja V. OLLIKAINEN. Moskova 1963.
 KÖNÖNEN, T. 1891: Pälkijärven pitäjäs. Aarni III. Kuopio.
 Lisäv. = Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Toimittanut A. M. KALLIO. Näköispainos, Porvoo 1930. (1. painos 1886.)
 Lönnr. = Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Toimittanut ELIAS LÖNNROT. Näköispainos. Porvoo 1930. (1. painos 1864—80.)
 MIKKOLA, J. J. 1894: Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. Helsingfors.
 ————— 1939: Hämärän ja sarastuksen ajoilta. Helsinki.
 NA = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkisto. Helsinki.
 Nirvi = NIRVI, R. E. Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki 1971.
 ————— 1974—81: Kiihtelysvaaran murteen sanakirja I—X. Lappeenranta (osat I—VIII), Joensuu (IX—X).
 ————— 1952: Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta. Helsinki.
 NISSILÄ, VIILJO 1975: Suomen Karjalan nimistö. Joensuu.
 NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—61.
 PLATONOV, S. F. 1933: Venäjän historia. Helsinki.
 PLÖGER, ANGELA 1973: Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Wiesbaden.
 Pohjanvalo = POHJANVALO, PEKKA Salmin murteen sanakirja. Helsinki 1947 (I). Täydennysosa. Helsinki 1950 (II).
 POSTI, LAURI 1950a: Kaarinan *Paaskunta* ja Aurajoen suun muinainen kauppa. — KSVK 30 s. 128—135.
 ————— 1950b: Mitä merkitsee Inkerin runojen *paasto*? — Vir. 54 s. 127—130.
 Renv. = RENVALL, GUSTAV Suomalainen Sana-Kirja. Aboae 1826.
 RUOPPILA, VEIKKO 1967: Kalevala ja kansankieli. Forssa.
 SEOB = HELLQVIST, ELOF Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
 SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Julkaisseet TOIVONEN, Y. H.—ITKONEN, ERKKI—JOKI, AULIS J.—PELTOLA, REINO. Helsinki 1955—78.
 SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
 TŠISTOV [nimiössä Cistov], K. V. (toim.) 1976: Venäläinen perinnekulttuuri. Hämeenlinna.
 WALLACE, SIR DONALD MACKENZIE 1906—07: Venäjä I ja II. Porvoo. (Suomennos, alkuteos Russia 1877.)
 VIRTARANTA, PERTTI 1958: Vienan kansa muistelee. Porvoo.
 VOIONMAA, VÄINÖ 1912: Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Porvoo.
 ————— 1915: Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki.

Russische Lehnwörter aus dem Bereich des Gesellschaftslebens

VEIKKO RUOPPILA (Helsinki)

Nachdem Schweden sich das Gebiet zwischen dem Bottnischen und dem Finnischen Meerbusen unterworfen hatte, woraus später dann das Grossfürstentum Finnland wurde, erhielt diese Region ihre Kon-

fession und ihre Gesellschaftsordnung vom Mutterland Schweden. Beides wurde nicht wesentlich beeinträchtigt, als Finnland Anfang des 19. Jahrhunderts als autonomes Grossfürstentum dem Russischen

Reich angeschlossen wurde. Der östlichste Teil des Gebietes, d. h. der Bezirk Käikisalmi, der Anfang des 17. Jahrhunderts an Schweden kam, hatte früher, als er zu Russland gehörte (1323—1617), sowohl für das religiöse als auch für das gesellschaftliche Leben seine Einflüsse von Russland bekommen. Während der Schwedischen Herrschaft wurde in Karelilien jedoch die gleiche weltliche und kirchliche Kultur eingeführt, die im Mutterland und im westlichen Finnland herrschte.

Die Folge hiervon war, dass die vor dem 17. Jh. in die karelischen Dialekte übernommenen Wörter ihre ursprüngliche Referenz verloren und durch Wörter schwedischer Herkunft verdrängt wurden. Falls erstere nicht gänzlich verschwanden, gerieten sie doch in eine zweitrangige Position und änderten sich in ihrem Stilwert und in ihrer Bedeutung. Als z. B. *sakona* (russ. *zakon* 'Gesetz') und *laki* (schwed. *lag* id.) miteinander konkurrierten, kam es zu einer Bedeutungserweiterung von ersterem Wort, das nunmehr 'Bestimmung, gegenseitige Vereinbarung' bedeutete.

Im folgenden werden die wichtigsten russischen Lehnwörter aus dem Bereich des gesellschaftlichen Lebens aufgezählt, die in dem Artikel behandelt werden. Zuerst wird das Ausgangswort genannt, sodann die allgemeinste lautliche Entsprechung in den finnischen Dialekten und schliesslich folgen die Bedeutungen des Wortes in den heutigen Dialekten. Viele der Wörter sind in der finnischen Schriftsprache nicht zu Hause.

derevnja → *tereuna* 'Boden, Hof, Landgebiet'
starosta → *taarosta, taarakainen* 'Dorfältes-

ter; pathetischer Beamter'

pogost → *pokosta* ~ (folkl.) *paasto* 'Zentrum der Gemeinde, Kirchspiel'

perevara → *perevaara* 'Steuerbezirk'

mir → *miiru, miero* 'Gebiet ausserhalb der heimatlichen Gegend'

pjatina → *pätinä, pätinäkunta* 'sozial gebundene Gemeinschaft, Grossfamilie'

shodka → *hotka* 'Dorfversammlung'

sobor → *sopora* 'verworrene Angelegenheit; schwere Arbeit' (Wird nicht als kirchlicher Terminus verwendet.)

obrok → *aprakka* (selt.) *oprakka* 'vertraglich gesicherter Naturallohn, vor allem bei Kirchendienern'

čast' → *sästy* 'Steuer, Gebühr, Landpacht'

posoha → *possakka* 'Tagewerk, vertraglich festgelegte Arbeitsleistung'

tamožnja → *tamosna* 'Zollstelle, -gebühr; Arrestlokal'

zastava → *sastava* 'Zollstation; grosses Gebäude'

kazna → *kasna* ~ *kaasna* 'Kasse, Aufbewahrung, Vorrat'

(*v*)*otčina* → *otsina* 'Teil, Anteil'

zakon → *sakona* 'Befehl, Vertrag; heikle Situation'

sud → *suuto* 'Auseinandersetzung; (Gemeinde)versammlung; Bestimmung'

pišmo → *pisma* ~ *piisma* 'Schrift, Aufzeichnung'

zapiska → *sapiska* 'Tadel, Rügen'

ukaz → *ukaasi* 'strenger Befehl, Bestimmung'

jam → *jaama* 'Poststation; Weg' (in Ortsnamen allgemein, in sonstigem Gebrauch heute selten)